

Баняс В. В.,*кандидат філологічних наук**Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
orcid.org/0000-0001-6880-8805***Баняс Н. Ю.,***кандидат філологічних наук, доцент**Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
orcid.org/0000-0002-6974-0790*

СОНЕТ «АНТЕРОС» ЖЕРАРА ДЕ НЕРВАЛЯ ЯК ЕМБЛЕМА ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОМЕТЕЇЗМУ

Анотація. Літературна доля французького поета, письменника, драматурга Жерара де Нерваля виявилася вкрай непростою. За життя він зовсім не вважався першорядним автором на Батьківщині, а за її межами про нього ніхто не знав. Натомість за кілька десятиліть після смерті спочатку французьке, відтак світове літературознавство побачило в ньому одного з головних письменників епохи романтизму, одного з найбільших новаторів свого часу. Попри те що він помер понад півтора століття тому, творчість Нерваля досі має багато «білих плям» і тем, що потребують найпильнішого висвітлення. Одна з таких – численні мотиви прометеїзму (бунту, богоборства), що ними просто пронизана його пізня творчість. Вершинне виявлення цей мотив знайшов у сонеті «Антерос», що є складовою частиною циклу «Химери». У ньому автор послідовно, від зачину першого катрена до заключної терцини, проводить лінію, яка починається своєрідною пропагандою синкретизму (митець ототожнює себе з деміургами різних релігійних систем, убачаючи в них своїх «родичів»), а закінчується, як уважають автори статті, ототожненням себе з істотою, що її в Біблії названо головним супротивником Ісуса Христа. За вже понад століття розвитку окремого сегмента літературознавства – присвяченого книгам Нерваля – досліджено безліч аспектів його творчості, однак той, про який ідеться в статті, пошуковці досі оминали. Це особливо дивно з огляду на те, що концепт, котрий ми обстоюємо, легко доводиться уважним прочитанням сонету «Антерос» і «розшифруванням» основних його семантичних «ключів». Цілком можливо, що висвітлення творчості Нерваля в максимальній широті – із залученням як його епістолярного спадку, так і журналістського – покаже, що таких «натяків» у його письмі чимало, тобто вони зовсім не обмежуються одним віршем «Антерос» із циклу «Химери».

Ключові слова: бунт, богоборство, сон, міф, Біблія, пророцтво, нехрист, синкретизм.

Постановка проблеми. Письменник, поет, драматург і перекладач Жерар де Нерваль (справжнє прізвище – Лабрюні) народився в Парижі 22 травня 1808 р. Єдиний син військовослужбовця армії Наполеона, майбутній митець пізнав самотність життя без батьків: його мати померла, коли Жерарові було всього два роки, а з батьком унаслідок частої відсутності останнього він так і не зближився. Раннє дитинство автор «Аврелії» провів у дядька по материній лінії в області Валуа,

хоча вже в шестирічному віці за ініціативи батька перебрався до Парижа, де згодом вступив до коледжу Карла Великого, що дав ґрунтовну освіту, знання багатьох (у тому числі східних) іноземних мов і дружбу з таким представником французького романтизму, як Т. Готье (1811–1872 рр.), із яким Нерваль мав теплі стосунки до кінця свого недовгого життєвого шляху.

Наприкінці 1820-х рр. він опублікував дебютну збірку віршів: головною темою, котра проходить крізь неї, є особа Наполеона Бонапарта. Наступні кілька років Нерваль продовжує працювати в тому ж ключі: пише оду, де основним є соціальний мотив, із радістю сприймає Липневу революцію, переживає крах надій, нею породжених.

Незадовго до революції ім'я Нерваля гучно прогрімало у французькій літературі. Уже після закінчення коледжу він випустив книгу, на якій було написано: «Фауст, трагедія Гете, повний переклад у прозі та віршах» (тут доцільно зауважити, що це була тільки перша частина твору, другої в надрукованому вигляді на той момент і в оригіналі не існувало). Цей переклад шедевра німецького письменника до сьогодні вважається у Франції еталонним, і саме він відчинив перед його молодим автором двері в паризьке літературне товариство. Через рік після «Фауста» він видає перші п'єси, котрі, проте, поставлені не були; знайомиться з лідером місцевих романтиків В. Гюго, а також іншими митцями від літератури й малярства (С. Нантейль, Е. Доверія), з якими організовує гурток «Малий Сенакль» – як наслідування «великого» «Сенакля» Гюго.

Від середини 1830-х рр. Нерваль остаточно відмовляється від кар'єри медика, до якої його готував батько. Щоб якось прожити (мистецтво не приносило бажаних заробітків), влаштовується в типографію, а згодом тимчасово до нотаріуса. Отримавши невеликий спадок од померлого родича матері, він майже одразу здійснює подорож до Італії, після повернення з якої створює журнал «Світ драматичний». Після того, як він припинив існувати, поглинувши всі заощадження, Нерваль починає співробітництво з літературними й театральними часописами, ведучи життя, загалом типово для представників тогочасної богеми: удень – напружена праця для журналів, уночі – веселий відпочинок у колі друзів. 1853 р. письменник випустив книгу *Petits Chateaux de Bohemes* («Маленькі замки богеми»), де описав цей час.

Але 1841 р. у життя Нерваля вривається болісне психічне захворювання – стається перший напад, і його поміщають до

лікарні. До смерті напади повторювалися неодноразово, їх очікування та страх перед ними дуже складно переживалися митцем, а перебування в лікарні стало для нього звичною справою. На жаль, недуга виявилася сильнішою: 26 січня 1855 р. Нерваль покінчив життя самогубством, повісившись на одній із вулиць Парижа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті ми взяли на озброєння тематологічну інтерпретацію, що базується на засадничих принципах літературної герменевтики, а також наратологію та психоаналіз. Ми віддали перевагу розвідкам насамперед Г.-Г. Гадамера, зокрема його концепції про «безперервність культурної традиції», де герменевтиці надано універсального значення із завданням – прояснювати природу розуміння, головною умовою котрого є всеосяжна вкоріненість у традиції, в місцевості.

Мета статті – дослідження численних мотивів прометеїзму (бунту, богоборства), що ними пронизана пізня творчість Жерара де Нерваля.

Виклад основного матеріалу. Літературна спадщина цього митця велика й до сьогодні опублікована ще не повністю. Він робив спроби знайти себе в різних жанрах, а головні прозові та поетичні твори ввійшли до двох збірок, які отримали назви *Les Illumines* («Ілюмінати», 1852 р.) та *Les Filles du Feu* («Доньки вогню», 1854 р.). Друга з них справедливо вважається одним із шедеврів Нерваля. Вона пов'язана – і це підказує її назва – з натурфілософським ученням про чотири стихії – землі, води, повітря та вогню – як першоелементами світу, якими захоплювався пізній Нерваль, із його прагненням до витворення синтетичної натурфілософської картини буття. Водночас ця збірка глибоко автобіографічна передусім у розкритті духовного й душевного життя письменника, сповнена ліризму, чарівного й щемкого водночас.

Книга «Доньки вогню» починається присвятою Дюма-батькові, за якою йдуть повісті «Анжеліка» та «Сильвія» (разом з етнографічним додатком «Пісні та легенди Валуа»), новели «Октавія», «Ізида», п'єса «Корилла», цикл сонетів «Химери» й, урешті-решт, третя повість – «Аврелія».

Цикл сонетів *Les Chimeres* («Химери») в останній редакції з'явився наприкінці збірника «Доньки вогню». Сім із них відомі під об'єднувальною назвою *Mysticisme* («Містицизм») у книжці «Маленькі замки богеми». Те, що поет означив їх словом «Містицизм», не випадковість: тут Нерваль реалізував повніше, ніж в інших творах, єдність, яка для нього була основною: магії та гри, містики й мовлення. Згадана єдність постала у вигляді герметичних, переповнених алюзіями поезій, об'єднаних під полісемантичним заголовком.

Увесь простір «Химер» пронизують мотиви прометеїзму, бунту й навіть богохульства. Вершинним же твором Нерваля в цьому плані є сонет *Anteros* («Антерос»), четвертий за ліком у циклі. Він написаний од імені грецького деміурга, який був близнюком Ероса та його ж антагоністом. Хоча, за віруванням самих еллінів, існування братів пов'язане міцними зв'язками: один не здатен існувати без другого, що дає змогу дослідниці Н. Жирмунській [1] бачити ідейне підґрунтя вірша в дуалістичній концепції Всесвіту, котра утверджує рівноправ'я двох начал – божественного та сатанинського. Тож Антерос уособлює начало, протилежне любові, а згадавши слова з Першого соборного послання св. апостола Івана, що одним із проявлень християнського Бога є любов (у якомога ширшому розумінні

поняття), дійдемо висновку щодо демонічного походження міфорелігійного персонажа, через якого промовляє Нерваль. Антерос намагається вести діалог із Єговою, він в емоційному запалі ніби змальовує для Нього свою сутність: «Запитуєш, чому в моєму серці стільки гніву, // І гнучкий комірць обвиває нескорену голову; // Це тому, що я походжу з роду Антея, // Тож звів списи проти Бога-переможця» [2, с. 699]. Уважаючи себе належним до роду Антея – велета, якого зумів здолати лише Геракл, Антерос відчуває в собі снагу стати на прюю зі Всевишнім.

Так сон-візія Нерваля постає як спроба митця ототожнити себе з численними міфологічними образами, що уособлюють борців проти монотеїстичного Творця, отже, із сатаною. Автор уявляється (або ж сниться), що той залишив на ньому знак, од моменту появи котрого настав період служіння «князеві темряви»: «Так, я з тих, кого надихає Месник, // Він залишив збудженими губами знамено на моєму чолі; // Під блідістю Авеля, що – яка прикрість! – закривавлена, // Я затаїв нещадну червінь Каїна!» [2, с. 699]. Себто в мотиві каїнізму французький митець пішов далі будь-якого іншого письменника романтизму, де крайньою вважалася позиція Байрона, хоча останній зобразив старшого брата Авеля, радше, бунтарем. Натомість автор «Антероса» прямо називає себе слугою сатани, доводячи це наявністю «знамена ймення звірини» на своєму чолі. Неначе злякавшись подібної самоідентифікації, Нерваль потім робить крок назад: «Єгово! Нікчема, переможений твоїм генієм, // Який із пекельних відхланей кричав: «О, тираніє!» // То – мій дядько Ваал або мій батько Дагон...» [2, с. 699]. Отже, він, по-перше, віддає шану могутності й мудрості Бога, який зумів перемогти одвічного ворога, по-друге, знову перетворюється на бунтаря, знаходячи символічний родовід у кровожерних язичницьких божках – Ваалі (у котрого фінкійський «генезис») та вавилонському Дагоні (культ якого передбачав жертвоприношення дітей).

Прагнучи віднайти серед архаїчних деміургів тих, ідентифікація з якими здається йому доцільною, Нерваль досліджує простір культури, а поетова схильність до релігійного синкретизму часто приводить до парадоксальних поєднань різних міфологій і церковних доктрин. Одне з них спостерігаємо в заключних рядках сонета: «Вони тричі занурили мене у води Стигії, // І, захищаючи свою амалікійську матір, // Я сію під ногами зуби старого дракона» [2, с. 699]. В уявленні Антероса, його предки здійснили з ним щось подібне до хрещення, проте цей учинок, який у контексті християнства набуває глибокого змісту входження в містичний союз зі Спасителем, у вірші Нерваля має протилежний характер анти-хрещення, бо воно відбулося у водах Стигії – підземної річки, що впадає в Ахерон, наповнення котрої утворюють сльози поселенців Аїду.

Відтак завершується процес осягнення поетом себе як союзника демонічних сил: окресливши уявний язичницький родовід (до вже згаданого «батька» додається «мати» з народу амаліків – отак мусульмани називали біблійних філістимлян), пройшовши хрещення-навіпаки, він кидає виклик Усевишньому, насмілюючись погрозувати. Слова про драконові зуби відсилають до міфу про аргонавтів, точніше, того фрагменту, де йдеться про грецького героя Кадма, котрий, аби побудувати місто Фіви, змушений був подолати дракона – сина Арея, із посіяних зубів якого виростили воїни-спарти. Тобто Антерос сіє довкола себе рештки змія як пересторогу для противників.

Тематика анти-хрещення, побіжно та завуальовано зачеплена в «Антеросі», варта найпильнішої уваги: висвітливши

її з певного кута зору, дійдемо розуміння, що ця поезія є найрадикальнішим художнім твором XIX ст. серед позначених лейтмотивом дияволізму, порівняно з яким решта – згадаємо сатанізм Ш. Бодлера (котрий уважав себе учнем і послідовником Нерваля), богоборство-богохульство Гайне, Байрона чи Лотреамона – не видається чимось екстраординарним. Чотири книги Нового Заповіту – Друге послання св. апостола Павла до солунян, обидва соборні послання св. апостола Івана та його ж Об'явлення – містять відомості-попередження про майбутній прихід антихриста, головного опонента Христа; ця подія стане сигналом про кінець світу й Друге пришестя Месії. Святе Письмо дає кілька ознак, за якими можна буде виявити посланця диявола: усі вони протилежні рисам, притаманним Спасителю. У Біблії не згадується, що «семиголова звірина» пройде хрещення-навпаки, та уявлення про це ввійшло в структуру католицизму, знайшовши втілення в численних книгах, які доповнюють інформаційну стилістичність обох Заповітів. Окрім цього, зазначена ідея стала предметом зображення багатьох мистецьких творів – од Середньовіччя до Нового часу: наприклад, у повісті «Перехресні стежки» (1900 р.) І. Франка психічнохворий сторож Баран у розмові з д-ром Євгенієм Рафаловичем наполягає: «І антихрист має бути хрещений, тільки фальшивим хрестом» [3, с. 142].

Узагальнене уявлення про антихриста знаходимо тут: «Антихрист – ворог Христовий, уосіблення духа зла, що протиставляється духові добра і що має прийти перед кінцем світу для боротьби проти Христової Церкви. Ап. Павло писав у другому посланні до Солунян (II, 2–4), що «день Христа» не засягатиме скоріше, ніж прийде «чоловік гріха, син згуби», що – «засяде як Бог у храмі Божому, показуючи себе, що він єсть Бог». Тільки після його загибелі прийде час Господній. Сам Христос казав у Євангелії від Матвія (XXIV, 5–31): «Багато бо приходитимуть в ім'я Моє, кажучи: Я – Христос, і зведуть многих. Чутимете ж про війни і чутки воєнні, – глядіть же не тривожтесь, мусить бо все статись, та все ще не кінець. Бо встане народ на народ, і царство на царство, і буде голод, і помор, і трус по містах. Тоді видаватимуть вас на муки і вбиватимуть вас, і зненавидять вас усі народи задля імені Мого. І тоді поблазняться многі, і видаватимуть одне одного, і ненавидітимуть одне одного. І багато лжепророків устане, і зведуть многих... В Апокаліпсі Іоана антихриста представлено, як «звіря, що виходить із безодні». Для автора Апокаліпси антихристом був насамперед імператор римський Нерон, що жорстоко переслідував християн. І після смерті Нерона, християни вірили, що прихід Антихриста полягатиме в переверненні Нерона. Але пізніше не було ні одного ворога Церкви, якого не ототожнювали б з антихристом, що його поява мала започаткувати добу катастроф. Папа Григорій IX називав антихристом імператора Фридриха II. Лютер – папу Римського. Московські старообрядці вважали антихристом патріярха Нікона, а пізніше царя Петра I. За Наполеона мільйони англійців та москалів вираховували в імені Наполеона звіряче апокаліптичне число 666» [4, с. 39–40].

Продовжує далі: «Під антихристом розумівся як противник Церкви та християнського віровчення, тобто антихристиянин (так само і відступник християнства, розкольник, еретик), так і ширше – кожен нехрещений і неправославний, «нехрист», чужинець, іноземець, представник іншої віри або релігійної конфесії, а також безбожник, атеїст» [5].

Отже, слова Антероса й, відповідно, Нерваля про своє хрещення в стигійських водах не залишають простору для двозначної інтерпретації: поет – переконаний поборник релігійного синкретизму (зокрема найпершим у Франції почав пропагувати релігію Давнього Єгипту) – формує неспівмірне, але все ж переконання в тому, що він не просто слуга диявола, він бачить себе антихристом, іншими словами, правою рукою сатани. Повторимося: на такий радикальний крок не зважився жоден митець у XIX ст. Імовірно, якраз розумінням колосальної гріховності подібного самоототожнення пояснюється те, що воно здійснене в імпліцитній формі напівнатяку.

Висновки. Повноцінний розвиток французького нервалезнавства налічує майже сторіччя. Здається, за такий часовий інтервал творчість митця-новатора потрібно було вивчити досконально, утім тема, яку ми описали в статті, досі не висвітлена. Так, Нерваль страждав на тяжке душевне захворювання, що в останні роки життя набуло воістину фатального розмаху, проте саме тоді він написав основні свої твори, зокрема сонет «Антерос». Крізь його герметичну «теміню» украй складно пробитися, але все-таки це можливо, і результат аналізу очевидний: французький літератор, нехай і через напівнатяки, ототожнив себе з дияволичним «пантеоном» Біблії. Ототожнив настільки радикально, як жоден митець XIX ст.

Ілюстративний матеріал

Оригінал [6]

Antéros

Tu demandes pourquoi j'ai tant de rage au cœur
Et sur un col flexible une tête indomptée;
C'est que je suis issu de la race d'Antée,
Je retourne les dards contre le dieu vainqueur.

Oui, je suis de ceux-là qu'inspire le Vengeur,
Il m'a marqué le front de sa lèvre irritée,
Sous la pâleur d'Abel, hélas! ensanglantée,
J'ai parfois de Caïn l'implacable rougeur!

Jéhovah! le dernier, vaincu par ton génie,
Qui, du fond des enfers, criait: «Ô tyrannie!»
C'est mon aïeul Bélus ou mon père Dagon...

Ils m'ont plongé trois fois dans les eaux du Cocyte,
Et protégeant tout seul ma mère Amalécyte,
Je ressème à ses pieds les dents du vieux dragon.

Дослідний переклад

«Антерос»

Запитуєш, чому в моєму серці стільки гніву,
І гнучкий комірць обвиває нескорену голову;
Це тому, що я походжу з роду Антея,
Тож звів списи проти Бога-переможця.

Так, я з тих, кого надихає Месник,
Він залишив збудженими губами знамено на моєму чолі;
Під блідістю Авеля, що – яка прикрість! – закривавлена,
Я затаїв нещадну червину Каїна!

Єгово! Нікчема, переможений твоїм генієм,
Який із пекельних відхланей кричав: «О, тираніє!»
То – мій дядько Ваал або мій батько Дагон...

Вони тричі занурили мене у води Стигію,
І, захищаючи свою амалікійську матір,
Я сію під ногами зуби старого дракона.

Література:

1. URL: http://www.zpu-journal.ru/zpu/2007_3/Kudriavtseva/37.pdf (дата звернення: 17.09.2021).
2. Nerval Gerard de. Oeuvres / sommaire biographique, étude, notes par H. Lemaitre. Paris : Garnier Freres, 1966. 988 p.
3. Франко І.Я. Перехресні стежки : повість. Київ : Дніпро, 1983. 367 с.
4. Українська мала енциклопедія. Книжка перша. Літери А-Б / укладач Євген Онацький. Буенос-Айрес : Адміністрація УАПЦ в Аргентині, 1957. 120 с.
5. URL: <https://predanie.ru/book/216774-kniga-ob-antihriste/> (дата звернення: 17.09.2021).
6. URL: <https://www.poesie-francaise.fr/gerard-de-nerval/poeme-anteros.php> (дата звернення: 17.09.2021).

Banias V., Banias N. Gérard de Nerval's sonnet Antéros as an emblem of literary Prometheanism

Summary. The literary destiny of the French poet, writer, playwright Gérard de Nerval was extremely difficult. During his life he was not considered the first author in the homeland,

and no one outside of him knew about him. Instead, a few decades after his death, first French, then world literary criticism saw him as one of the main writers of the Romantic era, one of the greatest innovators of his time. Despite the fact that he died more than a century and a half ago, Nerval's work still has many «white spots» and topics that need the most careful coverage. One of these is the numerous motives of Prometheanism (rebellion, god-fighting), which simply permeated his late work. The culmination of this motif was found in the sonnet Antéros, which is part of the cycle “Chimeras”. In it, the author consistently closes the first quatrain to the final third, draws a line that begins with a kind of propaganda of syncretism (the artist identifies himself with demiurges of different religious systems, seeing them as their “relatives”), and ends, according to the authors of this article, identification himself with a creature that the Bible calls the main adversary of Jesus Christ. During more than a century of development of a separate segment of literary criticism – devoted to Nerval's books – many aspects of his work have been studied, but the one discussed in this article, searchers have still bypassed. This is especially surprising given that the concept we are advocating here is easily proved by a careful reading of the sonnet Antéros and “deciphering” its main semantic “keys”. It is possible that the coverage of Nerval's work in the maximum breadth – involving both his epistolary legacy and journalistic – will show that there are many such “hints” in his writing, i.e. they are not limited to one poem Antéros from the series “Chimeras”.

Key words: rebellion, god-fighting, dream, myth, Bible, prophecy, non-Christian, syncretism.